

DE RECIDIVIST ALS MEDEBURGER

Onder redactie van Jaap van Vliet

De recidivist als medeburger

Onder redactie van Jaap van Vliet

ISBN 978 90 8850 579 9

NUR 740

© 2015 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jº het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

'It's an exciting time for me at the age of thirty-one as I am finding out a great deal about myself. I am making new relationships and living in a world totally unknown to me. I love it, yet there are times when I hate it. I am torn between two worlds – alienated from the old one and a stranger in this new one.'
(Boyle, 1980, p. 80).

Inhoud

Hoofdstuk 1	
<i>De recidivist als medeburger</i>	9
Een inleiding op het thema	
<i>Jaap A. van Vliet</i>	
Hoofdstuk 2	
<i>De gedachte achter nazorg ex-gedetineerden</i>	25
De rol van gemeenten en van DJI	
<i>Karel van Duijvenbouden</i>	
Hoofdstuk 3	
<i>Openbare orde en recidive, een dunne scheidslijn</i>	39
De rol van de burgemeester bij terugkeer van ex-gedetineerden	
<i>drs. Joost van den Tillaart, mr. drs. Ad Schreijenberg</i>	
Hoofdstuk 4	
<i>Morele vragen bij re-integratie</i>	55
Effectief, correct en juist handelen	
<i>Lous Krechtig</i>	
Hoofdstuk 5	
<i>De burgerlijke dood</i>	67
<i>Rein Gerritsen</i>	
Hoofdstuk 6	
<i>Terugkerende zedendelinquenten in COSA</i>	75
<i>Mechtild Höing</i>	
Hoofdstuk 7	
<i>Thuis op de bank, of toch beter achter de dikke deur?</i>	93
Elektronisch toezicht en gevangenisstraf vergeleken	
<i>Prof. dr. mr. Arjan Blokland, dr. Hilde Wermink, drs. Luc Robert, dr. Eric Maes</i>	

Hoofdstuk 8	
<i>Forensisch Psychiatrisch Toezicht</i>	109
Samenwerking van reclassering en FPC bij de begeleiding van tbs-gestelden in de samenleving <i>Reineke van Riessen, Jaap A. van Vliet</i>	
Hoofdstuk 9	
<i>Slachtoffer-dadercontact: een stap verder in de verwerking</i>	121
<i>Erna Top, Sven Zebel, Mariëlle van den Berg</i>	
Hoofdstuk 10	
<i>Kijken naar de kanarie in de kolenmijn</i>	135
<i>Arjan Broers</i>	
Hoofdstuk 11	
<i>Nooit een fijne verjaardag</i>	147
<i>Peer van der Helm, Jacqueline van der Linden</i>	
Hoofdstuk 12	
<i>(Ex-)gedetineerden in België en hun moeizame zoektocht naar huisvesting</i>	163
<i>Aline Bauwens, Stef Decoene</i>	
Hoofdstuk 13	
<i>De terugkeer van ex-delinquenten uit het gevangenisstelsel in Noorwegen</i>	173
<i>Gerhard Ploeg</i>	
Summaries	185
Biografie auteurs	191

De recidivist als medeburger

Een inleiding op het thema

Jaap A. van Vliet

Inleiding

Jaarlijks keren tussen 30.000 en 40.000 ex-gedetineerden terug in de lokale samenleving. In een flink aantal gevallen vallen zij na enige tijd terug in het plegen van strafbare feiten. Dit leidt, zeker wanneer het gaat om ex-zedendelinquenten en plegers van gewelddadig gedrag, in toenemende mate tot maatschappelijke onrust en gevoelens van onveiligheid in de samenleving. De rol van de burgemeester en in het algemeen het openbaar bestuur is in deze situaties toegenomen.

Een goede begeleiding van de terugkeer van ex-gedetineerden is dan ook van groot belang om te voorkomen dat zij terugvallen in hun oude gedrag. Velen van hen hebben meerdere problemen die een goede terugkeer in de samenleving in de weg staan: geen identiteitsbewijs, geen huisvesting, schulden, geen baan, verslaving, (geestelijke) gezondheidsproblemen en een netwerk van 'verkeerde' vrienden.

Bij deze nazorg vanuit detentie zijn dan ook verschillende partijen betrokken. Natuurlijk het gevangeniswezen, waar de terugkeer in de samenleving al moet worden voorbereid, bij voorkeur in samenwerking met de gemeente waarnaar de ex-gedetineerde terugkeert. Tijdens detentie moet een aantal basisvoorwaarden voor re-integratie in de samenleving worden geregeld, zoals een identiteitsbewijs, inkomen en waar nodig onderdak, schuldhulpverlening en (geestelijke) gezondheidszorg. Gemeenten, veiligheidshuizen, verslavingszorg en de reclassering spelen een belangrijke rol bij het zorgen voor een goede maatschappelijke inbedding van de ex-gedetineerde. Een complicerende factor is afwijzing: mensen willen niet graag omgaan met mensen die een misdrijf hebben gepleegd. Een van mijn oud-reclasseringscliënten, een ex-tbs-gestelde, dichtte als volgt (NFR, 1989):

*Gek, psychopaat, lijp, halve zool, tuig, crimineel en boef
Wat maakt het uit hoe ze je noemen
Als je baas het weet, vlieg je eruit
En als je meisje het weet, dan maakt ze het uit
Nee, het verleden kun je niet wegwassen
maar iemand vergeven, dat is een kunst*

Gerritsen (2015) benoemt ook de afwezigheid van respect: je lijkt de mensen met een detentieverleden niet serieus te hoeven nemen als gesprekspartner of de moeite te nemen om te luisteren naar wat zij te zeggen hebben.

Wartna, Tollenaar, Verweij, Timmermans, Witvliet & Homburg (2014) stellen dat een groot deel van de criminaliteit in ons land herhalingscriminaliteit is en wordt gepleegd door recidivisten, mensen dus, die al eerder in aanraking kwamen met politie of justitie. Cijfers van het ministerie van V&J laten zien dat een groot deel van alle gedetineerden na ontslag uit een penitentiaire inrichting weer opnieuw wordt veroordeeld voor een strafbaar feit. Deze veroordelingen kunnen tot een boete of een taakstraf leiden of opnieuw tot een gevangenisstraf. Bijna de helft van de gedetineerden wordt binnen één jaar weer veroordeeld en bij een kwart leidt dat opnieuw tot gevangenisstraf. Na zeven jaar is bijna driekwart van de ex-gedetineerden opnieuw veroordeeld en heeft iets meer dan de helft wederom gevangenisstraf opgelegd gekregen (Dirkzwager, Lamet, Nieuwbeerta, Blokland & Van der Laan, 2009).

Volgens Verhagen (geciteerd door Gerritsen, 2015) telt Nederland circa 350.000 ex-gedetineerden in de leeftijdsklasse van 18 – 65 jaar, wat overeenkomt met circa 1 op de 25 mannen in die leeftijdsgroep. Velen van hen kampen nog steeds met financiële schulden, relatieproblemen, verslavingsproblematiek, vaak in een comorbide vorm. Ex-gedetineerden, ex-tbs-gestelden en recidivisten zijn dan ook feitelijk deel van de samenleving, ook al is het draagvlak in de samenleving en de politiek hiervoor vaak niet aanwezig, zeker waar het gaat om de terugkeer van delinquenten die ernstige gewelds- of zedendelicten hebben begaan. In het laatste geval kan maatschappelijke onrust ontstaan, zeker waar het betreft de terugkeer van de veroordeelde zedendelinquent naar de buurt waar het slachtoffer woont of wanneer hij zich vestigt in een kinderrijke buurt (Boone, Van de Bunt, Siegel & Van de Ven, 2014; Moerings, 2011 p. 25 e.v.).

De realiteit is dat de recidivist een medeburger is, maar vaak ook een familielid, een vriend, een buurman of buurtgenoot, een collega, een klant in mijn winkel, de partner van mijn dochter, zoals Lous Krechtig in haar bijdrage aan

dit boek stelt. Dit roept vele praktische en morele vragen op, waarop in dit boek verder zal worden ingegaan.

Recidive

Volgens Nelissen plegen daders gedurende hun leven niet constant, met een gelijkblijvende frequentie, delicten, zoals de levensloop- en ontwikkelingscriminologie laat zien. ‘Zelfs voor de meest actieve en hardnekkige daders daalt het criminele gedrag met de leeftijd. Uiteindelijk resulteert deze ontwikkeling in een toestand van langdurige of permanente abstinentie. In de meeste daders zit dus een stopper’ (Nelissen 2010). Wartna (1999) maakte in het kader van de recidivemonitor een uitgebreide inventarisatie van de Nederlandse publicaties op het terrein van het recidiveonderzoek. Er werden 4 typen recidiveonderzoek onderscheiden: als onderdeel van een daderprofiel, onderzoek naar criminele carrières, etiologisch onderzoek en effectstudies. Sinds eind jaren negentig deze ‘recidivemonitor’ door het WODC werd ontwikkeld en uitgevoerd heeft er veel onderzoek naar recidive van verschillende groepen daders plaatsgevonden¹ en mede naar aanleiding van de gegevens uit de monitor werd door de overheid beleid ingezet om recidive te beperken.

Met ingang van 2002 is het beleid van het ministerie van Justitie sterk gericht op het terugdringen van recidive op basis van zo veel mogelijk wetenschappelijk gefundeerde werkwijzen en (gedrags-) interventies. De minister gaf opdracht om de tijd die justitiabelen in de gevangenis doorbrengen of onder reclasseringtoezicht staan, zo in te vullen dat de kans op recidive vermindert.

Zoals eerder genoemd gaat het bij het terugdringen van recidive om samenhangende activiteiten van meerdere organisaties en professionals gezamenlijk. Maar ook de inzet van medeburgers kan een grote bijdrage leveren aan een goede re-integratie, waarmee de kans op terugval wordt verminderd (zie bijvoorbeeld het hoofdstuk van Höing over COSA in dit boek). Veel ex-gedetineerden kampen met meerdere problemen en deze zijn niet opgelost op het moment dat zij de gevangenis verlaten. Integendeel, de re-integratie zal zich, vaak met vallen en opstaan, moeten voltrekken in de praktijk. In die zin is de vaak gebruikte term ‘nazorg’ mijns inziens veel te beperkt; na het beëindigen van de straf of maatregel begint, met vallen en opstaan, de moeizame weg van de re-integratie (Zwemmer, Jager & Van Vliet, 2007).

1 Zie: https://www.wodc.nl/onderzoek/cijfers-en-prognoses/Recidive-monitor/Publicaties_recidive/ [geraadpleegd 19.05.2015]

Het beleidsprogramma Terugdringen Recidive (TR, een van de onderdelen van het programma Modernisering Sanctietoepassing [MST]) beoogt samen met onder meer reclassering en gevangeniswezen de recidive van (ex-)gedetineerden te verminderen. Door middel van de Risico Inschattings Schalen (RISc), die door de reclassering worden gehanteerd, wordt het recidiverisico van delinquenten ingeschat en in kaart gebracht welke criminogene factoren – dat zijn de kenmerken en omstandigheden van personen die samenhangen met delictgedrag – aan dit risico ten grondslag liggen. Mede op basis hiervan wordt beslist welke interventies kunnen worden ingezet om het risico op recidive te beperken (zie: Bosker, 2009). Het beleidsprogramma TR en de ontwikkeling van RISc werden sterk gestuurd door wetenschappelijke inzichten die voortkomen uit de ‘What Works?’-beweging. ‘What Works?’ is een wetenschappelijke stroming, die vooral in Angelsaksische landen tot bloei kwam in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw. Met name de Canadese onderzoekers Andrews & Bonta (1998) hebben een beweging in gang gezet met de publicatie van hun boek *The Psychology of Criminal Conduct* in 1994. Het boek, stellen zij, ‘seeks a rational and empirical understanding of variation in the occurrence of criminal acts and, in particular, a rational empirical understanding of individual differences in criminal activity’ (Andrews & Bonta, 1998 p. 2). Zij en andere gedragswetenschappers trachtten op basis van meta-analyses te identificeren en vast te stellen welke gedragsinterventies wetenschappelijk bewezen effectief waren in het terugdringen van recidive. Het ging daarbij om de vragen *wat* voor *wie* onder *welke omstandigheden* werkzaam zou zijn. Volgens Andrews & Bonta en andere onderzoekers in de traditie van ‘What Works?’ helpt straffen alleen niet om recidive te voorkomen, maar is recidivevermindering mogelijk wanneer in combinatie met straffen en toezicht gebruik wordt gemaakt van wetenschappelijk aantoonbaar werkzame (gedrags) interventies. Van deze inzichten werd aan het begin van deze eeuw in onder meer Canada door medewerkers van het ministerie van Justitie kennisgenomen en in Nederland in het beleid opgenomen (Boone & Poort, 2002; Van der Linden, 2004; Van Vliet 2011).

Bij de start van het programma TR in 2002 was de recidive van ex-gedetineerden hoog. Ook uit latere publicaties van het WODC bleek dat van alle gedetineerden die in 1997 werden ontslagen uit een gevangenis na 5 jaar ruim 70% opnieuw met justitie in aanraking te zijn gekomen. 47% hiervan kreeg opnieuw een detentie opgelegd (Wartna, Tollenaar & Blom, 2005; Wartna, Tollenaar & Essers, 2005).

In hun onderzoek ‘Terugval in recidive’ stellen Wartna e.a. (2014, p. 16) echter vast dat de recidive tussen 2002 en 2010 in diverse onderzochte groepen is gedaald. ‘Onder ex-gedetineerden is de recidive het meest gedaald. Vanaf 2002

vertonen de terugvalpercentages in het gevangeniswezen een neerwaartse trend. Van alle volwassenen die in 2010 een penitentiaire inrichting verlieten, had 47,3% binnen twee jaar een nieuw justitiecontact naar aanleiding van enig misdrijf. In 2002 was dit nog 56,6%. De prevalentie van strafrechtelijke recidive is onder ex-gedetineerden dus met 9,3% afgenomen. Dat is meer dan men zich voornam toen de recidivedoelstelling werd geformuleerd.'

Het gaat in het onderzoek om zowel volwassen daders met een strafzaak, reclasseringscliënten, ex-gedetineerden en jeugdigen. In de aanbiedingsbrief bij het onderzoek van Wartna e.a. (2014) stelt de staatssecretaris over de genoemde periode vast (ministerie van Veiligheid en Justitie, 2014a):

- de recidive over de hele linie is gedaald, maar ligt nog op een hoog niveau zodat continuering van de inspanningen tot verdere verlaging aangewezen blijft;
- de doelstelling voor ex-gedetineerden is ruimschoots gerealiseerd;
- de doelstelling voor jeugdige daders is deels gerealiseerd;
- bij sommige dadergroepen is sprake van een lichte stijging in het laatste jaar.

Niet zeker is of de daling van de recidivecijfers een oorzakelijk verband heeft met door het ministerie genomen dadergerichte beleidsmaatregelen. Maar, stellen Wartna e.a. (2014): 'Gelet op de omvang van de geschatte effecten komen net als bij de jeugdigen achtereenvolgens de toegenomen sociale cohesie, de filterwerking in de keten en de implementatie van het dadergerichte beleid als belangrijkste verklarende factoren naar voren. Een ogenschijnlijk gunstige wending van het algemeen maatschappelijk klimaat lijkt onder volwassen ex-gedetineerden het grootste effect te hebben gehad: de criminaliteit is in het algemeen gedaald als gevolg van een toename van sociale bindingen. Misschien heeft de overheid daarin de hand gehad, maar dat staat in de hier gehanteerde onderzoeksopzet dus los van het geschatte maximale effect van de dadergerichte aanpak die onderdeel vormde van het justitiebeleid.'

Gevolgen van gevangenisstraf

Algemeen wordt aangenomen dat gevangenisstraf *detentieschade* veroorzaakt: het verlies van werk, inkomen en huisvesting. Het strafblad bemoeilijkt de re-integratie op de arbeidsmarkt onder meer door het niet meer kunnen verkrijgen van een verklaring omtrent het gedrag (VOG), en in het algemeen een ontwrichting van het sociale leven. Door het sociaal isolement van (ex-)gedetineerden kunnen fysieke en psychische gezondheidsproblemen ontstaan.

Stoppen met het opnieuw plegen van criminele handelingen is geen eenvoudige opgave. Het voor in dit boek staande citaat van Jimmy Boyle is daarvan een

uitdrukking. Als je zou willen stoppen met recidive dan loop je ertegenaan dat je vervreemd bent van je oude milieu en tegelijkertijd ben je een vreemdeling in je nieuwe, niet-criminele wereld. Het is een lastig probleem dat onder meer al eerder werd gesignaleerd door William Booth, de stichter van The Salvation Army in de jaren '90 van de negentiende eeuw. Hij stelde: 'De gevangenis bedoeld als resocialiseringsmiddel deugt niet. Gedetineerden worden ver van hun familie en sociale omgeving in gevangenissen geplaatst, waar zij verstoken blijven van de voor hun terugkeer zo nodige sociale contacten. Op hun ontslagdatum krijgen ze dan te maken met een totaal onbekende omgeving en worden vanwege hun criminele verleden ook door de omliggende samenleving niet geaccepteerd. Zij krijgen daarvoor geen kans zichzelf weer een plaats in de samenleving te verwerven.' (Booth, 1890)

Dirkzwager, Lamet, Nieuwebeerta, Blokland & Van der Laan (2009) noemen het in ons land beperkt aanwezige onderzoek hieromtrent. Zo stelt Moerings (1978) in zijn dissertatie *De gevangenis uit, de maatschappij in* dat in de gevangenis weinig terecht komt van de beoogde resocialisatie: 'Een verblijf in de gevangenis zet niet zozeer een proces van stigmatisering en maatschappelijke isolering op gang, maar is veeleer een uitdrukking van een lage, slechte maatschappelijke positie. De detentie is vooral de voortzetting van een ontwikkeling, maar dan in een negatieve richting.' Janssen (2000) concludeert in haar dissertatie over de korte vrijheidsstraf: 'Het uitzitten van een korte vrijheidsstraf heeft het merendeel van de respondenten geen goed gedaan. Hoewel er bij enkelen na de vrijlating sprake was van enige verbetering in hun levensomstandigheden, zijn de meesten erop achteruit gegaan en verder afgegleden naar de rand van de maatschappij.' Vollaard (2010b) stelde in een opinieartikel echter dat lange celstraffen gunstig effect hebben. Het artikel was gebaseerd op een kort daarvoor door hem verricht onderzoek. Hij stelt onder meer dat hulpverleners daders graag willen genezen van criminele neigingen, maar dat dat niet lukt. Het onderzoek van Vollaard (2010a) heeft betrekking op de economische en veiligheidsvoordelen die de maatregelen SOV en later de ISD hebben opgeleverd voor de samenleving, maar tevens voor de betreffende daders. Er wordt in het onderzoek maar naar een beperkte groep gekeken, namelijk de 'wat oudere, aan harddrugs verslaafde veelplegers die 'buiten de maatschappij staan': ze hebben vaak geen werk en geen vaste huisvesting. De verstoring van hun leven door langdurige detentie is beoogd: de maatregel biedt een kans om hun ongezonde, criminele en vaak uitzichtloze leefpatroon te doorbreken. Verstoring van bestaande werkrelaties of lopende opleidingen zijn geen punt, omdat bijna niemand vast werk heeft of een opleiding volgt. Detentie zelf heeft bovendien geen *crime school*-effect want deze veelplegers zitten normaliter

al drie tot vier maanden per jaar in de gevangenis' (Vollaard2010a). Bij deze groep levert de maatregel SOV/ISD een verhoging op van de maatschappelijke veiligheid en van de kwaliteit van leven van de betrokkenen. Deze specifieke kenmerken gaan echter voor andere groepen veelplegers niet op, stelt Vollaard (2010a, p. 12-13); voor hen kan langdurige detentie juist wel negatieve effecten hebben. In feite wordt dan ook gesteld dat juist die mensen, delictplegers die niets meer te verliezen hebben, in het gunstigste geval wat te winnen hebben aan kwaliteit van leven, terwijl de samenleving als gevolg daarvan minder overlast ervaart.

Over de vraag of gevangenisstraf effectief is bij het terugdringen van recidive én voor de ex-gedetineerde bestaat echter nog veel onduidelijkheid, in elk geval zijn er in Nederland weinig onderzoeken voorhanden die hierop een eenduidig antwoord geven.

Maar mede op basis van bovengenoemde uitspraken kan naar mijn mening toch worden verondersteld dat verblijf in de gevangenis in het algemeen niet bijdraagt aan het maatschappelijk welzijn van de ex-gedetineerde. Zie hiervoor ook het hoofdstuk van Rein Gerritsen in dit boek, waarin hij zijn persoonlijke ervaringen en ontwikkelingen als ex-gedetineerde beschrijft. De nog steeds hoge recidivecijfers getuigen hier ook van, hoewel de kans op recidive mede wordt bepaald door de hoogte en de zwaarte van de straf, de persoonlijkheid en de persoonlijke omstandigheden van de dader, verslaving, huisvestingssituatie en dergelijke. Er is hoe dan ook behoefte aan een goede maatschappelijke inbedding na detentie op basis van goed doordachte interventies en van herstel van de relatie van de dader, met het slachtoffer en met de samenleving (Menger & Van Vliet, 2014).

Gevangeniswezen en rehabilitatie

Een van de onderdelen van straffen is wat wordt genoemd de speciale preventie. Naast de incapacitatie die de opsluiting tot gevolg heeft, gaat het daarbij onder meer ook om afschrikking (ter voorkoming van recidive) en om resocialisatie. Moerings (2011) benoemt voor een veilige terugkeer in de samenleving het belang van het 'binnen beginnen', het tijdens detentie starten met de resocialisatie, en deze 'buiten' voortzetten. Hij beschrijft de situatie van gedetineerden op het moment dat zij de gevangenis in gingen.

Bijna een kwart had geen inkomen, zelfs geen uitkering. Velen hadden geen huisvesting of identiteitsbewijs, waardoor zij geen reguliere woning of inkomen konden verwerven. Meer dan driekwart had schulden en meer dan een kwart had contacten met instellingen voor verslavings- of psychiatrische zorg, terwijl een groot aantal deze zorg nodig had, maar daarmee geen contacten onderhield.